

FROM THE HISTORY OF GEORGIAN LITURGICAL HYMNOGRAPHY
(New Redaction of George the Athonite's "Lenten Triodion")

ქართული ლიტურგიკული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან
(გიორგი მთაწმინდელის „მარხვანის“ ახალი რედაქცია)

Lela Khachidze

Doctor of Philology, Head of the Department of Georgian
Language and Literature at Tbilisi Theological Academy and Seminary,
Tbilisi, Sioni st., # 13/40, 0105, Georgia,
Associate Professor at Iv. Javakhishvili Tbilisi State University,
Tbilisi, I. Chavchavadze Ave.1, 0179, Georgia,
+995599512939, lela.khachidze@tsu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-4141-7825>

Abstract. "Lenten Triodion" translated and edited by George the Athonite is one of the most important monuments of ancient Georgian writing. It contains a treasury of Byzantine and Georgian hymnography - numerous hymns, the authors of which are the outstanding representatives of the Christian Church and culture. Its classic, extensive redaction was created in 1056-1059 and has been preserved in numerous manuscripts.

In this paper, we have revealed and studied a new redaction of this collection.

The research is based on scholarly publications, Georgian manuscripts, as well as their photocopies and electronic versions. Particularly important in this regard is the Georgian manuscript of the Athonite collection - Ath.59 and the manuscript Paris. Georg. 5 held at the National Library of Paris.

As a result of the research, the following circumstances have been revealed:

The unique, extensive "Lenten Triodion" under George the Athonite's redaction, which has no analogue, was preceded by a short recension of this collection, which is preserved in the mentioned Athos manuscript;

This redaction contains a much smaller number of hymns;

The masterpiece of Christian poetry - "The Great Canon" of St. Andrew of Crete and the texts of biblical odes have been preserved in the earlier translations;

The elements of "minor doxology" are systematically found in it, which were typical only at the beginning of George the Athonite's activity;

The component (the "Presentation") characteristic for later collections is found only a few times;

These circumstances testify to the fact that "Lenten Triodion" is one of the first monuments translated from Greek by George the Athonite, on which he worked for a long time.

Keywords: Liturgy, Hymnography, George the Athonite, Lenten Triodion, Paris. Georg. 5 Ath. 59

ლელა ხაჩიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის სასულიერო
აკადემიისა და სემინარიის ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრის გამგე,
ქ. თბილისი, სიონის ქ. # 13/40, 0105, საქართველო,
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი,
ქ. თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზირი, #1, 0179, საქართველო,
+995 599 512939, lela.khachidze@tsu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-4141-7825>

აბსტრაქტი. გიორგი მთაწმინდელის მიერ თარგმნილ-რედაქტირებული „მარხვანი“ ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლია. იგი შეიცავს მრავალრიცხოვან საგალობლებს, რომლებიც შექმნილია ქრისტიანული ეკლესიისა და კულტურის უდიდესი წარმომადგენლების მიერ. მისი კლასიკური, ვრცელი რედაქცია შეიქმნა 1056-1059 წლებში და დაცულია მრავალრიცხოვან ხელნაწერებში.

წინამდებარე სტატიაში გამოვლენილი და შესწავლილია ამ კრებულის ახალი რედაქცია, რომელიც, როგორც ირკვევა, „მარხვანზე“ გიორგი მთაწმინდელის მუშაობის პირველ ეტაპს, ამ კრებულის თავდაპირველ, მოკლე რედაქციას წარმოადგენს.

კვლევა ემყარება სამეცნიერო პუბლიკაციებს, ქართულ ხელნაწერებს, აგრეთვე მათ ფოტოპირებსა და ელექტრონულ ვერსიებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ათონური კოლექციის ქართული ხელნაწერი - Ath. 59 და პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერი - Paris. Georg. 5.

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა შემდეგი გარემოებები:

გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის უნიკალურ, ვრცელ „მარხვანს“, რომელსაც ანალოგი არ მოეძებნება, წინ უძღოდა ამ კრებულის მოკლე რედაქცია, რომელიც დაცულია აღნიშნულ ათონურ ხელნაწერში;

„მარხვანის“ ეს რედაქცია შეიცავს საგალობლების ბევრად მცირე რაოდენობას;

ქრისტიანული პოეზიის შედეგრი - ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანი“ ისევე, როგორც ბიბლიური გალობები მასში დაცულია წინადროინდელი თარგმანებით;

სისტემატურად გვხვდება „მცირე დოქსოლოგიის“ ელემენტები, რაც დამახასიათებელი იყო მხოლოდ გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობის დასაწყისისთვის;

შემდგომდროინდელი კრებულებისათვის დამახასიათებელი კომპონენტი („წარდგომანი“) ათონურ ხელნაწერში მხოლოდ რამდენჯერმე გვხვდება.

ეს გარემოებები მოწმობს, რომ „მარხვანი“ გიორგი მთაწმინდელის მიერ ბერძულიდან თარგმნილი ერთ-ერთი პირველი ძეგლია, რომელზეც მას უმუშავია ხანგრძლივი დროის მანძილზე.

საკვანძო სიტყვები: ლიტურგიკა, ჰიმნოგრაფია, გიორგი მთაწმინდელი, „მარხვანი“, Paris. Georg. 5, Ath. 59

შესავალი. გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის „მარხვანი“ უნიკალურია როგორც შემადგენლობით, ისე ავტორებზე მითითებების სიზუსტით. იგი შეიცავს ქრისტიანული ეკლესიისა და კულტურის უდიდესი წარმომადგენლების - რომანოზ მელოდოსის, იოანე დამასკელის, კოზმა მაიუმელის, ანდრია კრიტელის, თეოფანე გამომეტყველის, იოსებ მგალობლის, თეოდორე სტუდიელის, დიდი ქართველი ჰიმნოგრაფის - იოანე მინჩხისა

და სხვათა ასეულობით საგალობელს, რომლებიც ქრისტიანული ღვთისმეტყველებისა და სახისმეტყველების ბრწყინვალე ნიმუშებს წარმოადგენს.

ამ უნიკალურ კრებულზე გიორგი მთაწმინდელს დიდი ხნის მანძილზე უმუშავია. ვრცელი, სრულყოფილი სახით ის შედგენილია შავ მთაზე, ანტიოქიაში. როგორც ირკვევა, მას წინ უძღოდა პირველი, მოკლე რედაქციის „მარხვანი“, რომელიც Ath.59 ხელნაწერში გამოვლინდა. მასზე მუშაობა გიორგი მთაწმინდელს დაუწყია ათონზე, მთარგმნელობითი მუშაობის დასაწყისივე.

ამ ათონური ხელნაწერის შესწავლამ მნიშვნელოვანი სიახლეები გამოავლინა როგორც ამ კრებულის, ისე გიორგი მთაწმინდელის მთარგმნელობითი და რედაქტორული მუშაობის თვალსაზრისით.

მეთოდი. ნაშრომზე მუშაობისას ძირითადად გამოყენებულია აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი და კრიტიკული ანალიზის მეთოდები.

შედეგები. ათონური კოლექციის ქართული ხელნაწერის - Ath.59-ის ჩვენს მიერ ჩატარებულმა კვლევამ ცხადყო, რომ უმნიშვნელოვანესი ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული კრებული - „მარხვანი“ დიდი ქართველი მოღვაწის - გიორგი მთაწმინდელის მიერ ბერძნულიდან თარგმნილი ერთ-ერთი პირველი კრებულია. როგორც ჩანს, მასზე გიორგი მთაწმინდელის უმუშავია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ირკვევა, რომ გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის სრულყოფილ, უნიკალურ „მარხვანს“ წინ უძღოდა მისივე რედაქციის მოკლე, Ath. 59-ის ტიპის კრებული, რომელიც აგრეთვე მრავალმხრივ ყურადღებას იმსახურებს.

დიკუსია. უნივერსალური „იადგარიდან“ გამოყოფილი პირველი ქართული „მარხვანი“, როგორც დღეისათვის უკვე გარკვეულია, შეადგინა X საუკუნის დიდმა ქართველმა ჰიმნოგრაფმა - იოანე მინჩხმა (ხაჩიძე, 1987: 22-37). ამ კრებულის შემდგომი რედაქცია უკავშირდება XI საუკუნის ქართული კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწეს – ეფთვიმე მთაწმინდელს.

ქართული ეკლესიისა და კულტურის უდიდესმა წარმომადგენელმა - გიორგი მთაწმინდელმა თავი მოუყარა ამ საგალობლების წინადროინდელ ქართულ თარგმანებს, რედაქციულად გადაამუშავა; მისი თანამედროვე ბიზანტიური ტრადიციების შესაბამისად, დაუმატა ახალი ჰიმნოგრაფიული მასალა და „მარხვანის“ სრულყოფილი ვერსია შეიმუშავა. სისრულითა და დიდი სიზუსტით გამორჩეულ ამ კრებულს ანალოგი არ მოეძებნება. თავად გიორგი მთაწმინდელის სიტყვით: „ჭემმარიტად სწორი ამისი არცა ბერძენთა თანა იპოვების და არცა ქართველთა“.

ჩვენამდე მოღწეულია გიორგი ათონელის რედაქციის მრავალრიცხოვანი „მარხვანები“, რომლებიც მიეკუთვნება ქართულ ხელნაწერთა სხვადასხვა კოლექციებს. მათი შესწავლის საფუძველზე გამოიყო ხელნაწერთა ერთი ჯგუფი, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ კრებულის კვლევისათვის.

მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერი – Paris. Georg. 5, შესრულებული XI საუკუნის ათონური ხელწერით. ესაა ამ კრებულის ავტოგრაფული მნიშვნელობის მქონე უნიკალური ხელნაწერი. მსგავსი სისრულის კრებული ბერძნული „მარხვანის“ არსებულ პუბლიკაციებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილ ბერძნულ ხელნაწერებში არ გვხვდება (Τριῶδιον, (1879); Τριῶδιον, (1975). ხელნაწერის მნიშვნელობას ზრდის ის გარემოება, რომ მასში დაცულ მრავალრიცხოვან საგალობლებთან, როგორც წესი, მითითებულია მათი ავტორები, რაც დიდად ზრდის ამ კრებულის მნიშვნელობას

როგორც ქართველოლოგიის, ისე ბიზანტინოლოგიისათვის. გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის მრავალრიცხოვანი „მარხვანები“ სწორედ ამ ტიპისაა.

ამ კრებულის შესწავლისათვის ძალზე საინტერესო აღმოჩნდა ათონის მთაზე დაცული ქართული ხელნაწერი - Ath.59, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე ცნობილი იყო რ. ბლეიკის მოკლე აღწერილობით (Blake, 1934: 249). აღწერილობაში მითითებულია, რომ ხელნაწერი წარმოადგენს „მარხვანს“. მისი ძირითადი ნაწილი გადაწერილია ზომიერი ათონური ხელწერით. რ. ბლეიკი ხელნაწერს XI საუკუნით ათარიღებს; ამავე დროს, მიუთითებს, რომ ხელნაწერის პირველი 2 რვეულის ხელი შედარებით გვიანდელია (Blake, 1934: 249). სხვა ცნობები ხელნაწერის შესახებ ცნობილი არ იყო.

Ath.59-ის ელექტრონული ვერსიისა და ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული მიკროფირის შესწავლამ ნათელყო, რომ ეს ხელნაწერი მრავალმხრივ იმსახურებს ყურადღებას.

ირკვევა, რომ ხელნაწერის დასაწყისი 19 გვერდი გადაწერილია XII-XIII საუკუნეების ნუსხურით. ამავე ხელითაა გადაწერილი ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანის“ დასაწყისი 16 გვერდი. ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი - 199 გვერდი კი გადაწერილია XI საუკუნის ტიპური ათონური ხელწერით. კრებულში ორჯერაა მოხსენიებული ძირითადი ნაწილის გადამწერი - ბასილი.

Ath.59-ის კვლევამ ცხადყო, რომ ის შეიცავს გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის „მარხვანს“, რადგან მასში დაცულ თითოეული დღის ჰიმნოგრაფიულ მასალაში დასტურდება ის რედაქციული ცვლილებები, რაც გიორგი მთაწმინდელმა შეიტანა „მარხვანის“ საკუთარ რედაქციაში წინადროინდელ „მარხვანებთან“ შედარებით. მეორე მხრივ, Ath.59-ში წარმოდგენილი „მარხვანი“, პარიზულ ხელნაწერში დაცულ ამავე კრებულთან შედარებით, გაცილებით მოკლეა. ათონურ ხელნაწერში თითოეული სადა დღის განგება შეიცავს საგალობლების მინიმალურ რაოდენობას: ცისკრის განგებაზე - ერთ სამსაგალობელსა და „აქებდითსას“, მწუხრის განგებაზე - 2 მცირე ფორმის საგალობელს. შაბათ დღეებზე სამსაგალობელს ცვლის ოთხსაგალობელი, კვირა დღეებზე - ჰიმნოგრაფიული კანონი.

დიდმარხვის ლიტურგიის ამ მაქსიმალურ სიმოკლეს ნათლად მოწმობს Ath.59-ში დაცული ჰიმნოგრაფიული რეპერტუარის შედარება პარიზულ ხელნაწერთან, სადაც „მარხვანის“ სადა დღეებზე, ჩვეულებისამებრ, დადებულია 2, 3 ან 4 სამსაგალობელი და მცირე ფორმის საგალობლების მთელი ჯგუფი; განსაკუთრებით ვრცლადაა წარმოდგენილი პარიზულ ხელნაწერში შაბათი და კვირა დღეების განგებები. ამრიგად, სტრუქტურულად ათონური ხელნაწერი ბევრად მოკლეა Paris. Georg. 5-თან შედარებით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიულ კრებულზე - „თუენზე“ გიორგი მუშაობის ერთ-ერთი თავისებურებაა მცირე ფორმის საგალობლის - „წარდგომანის“ სისტემატური ხმარება (ჯღამაია, 1966: 122). ანალოგიური მდგომარეობაა Paris. Georg. 5-ში დაცულ „მარხვანშიც“. ამ ტიპის საგალობელი სისტემატურად გვხვდება გიორგი მთაწმინდელის რედაქციის „მარხვანის“ შემცველ სხვა ხელნაწერებშიც - A 568 და Ier. 130. Ath. 59-ისთვის კი „წარდგომანი“ დამახასიათებელი არ არის. ამ სახის საგალობელი ხელნაწერში მხოლოდ რამდენჯერმე დასტურდება.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ის გარემოება, რომ „მარხვანის“ ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტი - ქრისტიანული პოეზიის შედევრი - ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანი“ Ath. 59-ში შესულია ეფთვიმე მთაწმინდელის თარგმანით. როგორც ცნობილია, ეს საგალობელი გიორგი მთაწმინდელმა ხელახლა თარგმნა ბერძნულიდან. პარიზულ ხელნაწერში დაცულ ავტოგრაფული მნიშვნელობის „მარხვანში“ გიორგი მთაწმინდელი საგანგებოდ მიჯნავს ერთმანეთისგან „გალობანის“ ეფთვიმესეულ და

საკუთარ თარგმანებს, გვამცნობს საკუთარი თარგმანის მიზანსა და თავისებურებებს (თაყაიშვილი, 1933: 32). ყველა შემდგომდროინდელ „მარხვანში“ ეს საგალობელი შესულია გიორგისეული თარგმანით. ათონურ ხელნაწერში არსებული ვითარება მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ Ath. 59-ის ტიპის „მარხვანის“ შედგენისას გიორგი მთაწმინდელს, როგორც ჩანს, ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანი“ ჯერ კიდევ არ ჰქონდა თარგმნილი.

Ath.59-ში დაცული სამარხვო კრებულის სიმოკლე, გიორგი ათონელის მუშაობისათვის დამახასიათებელი მცირე ფორმის საგალობლის - „წარდგომანის“ ნაკლებობა, „მარხვანის“ ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტის - ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანის“ ეფთვიმესეული თარგმანით მოტანა საფუძველს გვაძლევს, რომ Ath. 59-ის ტიპის კრებული „მარხვანზე“ გიორგი მთაწმინდელის მუშაობის პირველ ეტაპად, გიორგი მთაწმინდელის თავდაპირველი რედაქციის „მარხვანად“ მივიჩნოთ.

ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს Ath. 59-ში გარკვეული მითითებების - „დიდება“ და „აწდაა“-ს სისტემატური ხმარება. უმეტესად ხელნაწერში ეს მითითებები მიწერილია საგალობელთა უკანასკნელი ტროპარების წინ. ათონურ ხელნაწერში სისტემატურად მითითებული ეს ტერმინები „მცირე დოქსოლოგიის“ სახელით ცნობილი განგების უცვლელი ელემენტებია.

საინტერესოა, რომ „დიდ სუნაქსარში“, რომელიც გიორგი მთაწმინდელმა თავისი მთარგმნელობითი მუშაობის დასაწყისში თარგმნა, ეს მითითებები აგრეთვე სისტემატურად გვხვდება (დიდი სუნაქსარი, 2017).

ამრიგად, Ath. 59-ის ტიპის „მარხვანი“ ამ ნიშნით (და როგორც ჩანს, ქრონოლოგიურადაც) ახლოს დგას „დიდ სუნაქსართან“, ანუ გიორგი მთაწმინდელის მთარგმნელობითი მუშაობის დასაწყისთან.

ათონური ხელნაწერი განსხვავებულია სხვა თვალსაზრისითაც: მასში დაცული საგალობლების თითოეულ ტროპართან სისტემატურადაა მიწერილი რამდენიმე სიტყვისაგან შედგენილი ფრაზები. ასე მაგ.: V სამშაბათის სამსაგალობლის II ოდის ტროპარებთან მიწერილია შემდეგი ფრაზები:

I ტროპართან - „აღვლესო ვითარცა“, II ტროპართან - „დავა...“, III ტროპარის დასაწყისი დაზიანებულია და ტექსტი არ ჩანს, IV ტროპართან - „იხარებდით ცანი მის“, V ტროპართან - „იხარებდით წარმა“, VI ტროპართან - „რამეთუ სისხლი ძეთა“, VII ტროპართან - „მოძულეთა თვს“, VIII ტროპართან - „დიდება“, IX ტროპართან - „აწდაა“.

ეს „უცნაური“ ფრაზები, როგორც კვლევამ გვიჩვენა, წარმოადგენს ფსალმუნებზე დართული ბიბლიური გალობების სხვადასხვა მუხლებსა და ნახევარმუხლებს. ანალოგიური მდგომარეობა Ath.59-ში დაცულ სხვა საგალობლებთანაც. ბიბლიურ გალობებთან ერთად, მითითებულია 150-ე ფსალმუნის სხვადასხვა მუხლებიც.

ჰიმნოგრაფიული კანონის გენეტიკური კავშირი ბიბლიურ გალობებთან მეცნიერებაში კარგადაა ცნობილი (მეტრეველი, 1971: 040-041), მაგრამ საგალობლების თითოეულ ტროპართან არსებული უშუალო მითითებები შესაბამის ბიბლიური გალობებზე ხელნაწერებში იშვიათად გვხვდება. ამ თვალსაზრისით Ath.59-ში არსებული ვითარება ყურადღებას იმსახურებს.

ჰიმნოგრაფიის მკვლევრები საგანგებოდ ეძებენ საგალობელთა წყაროებს (Wellesz, 1980). ამ ქართულ ხელნაწერში კი კონკრეტულადაა მითითებული თითოეული ტროპარის წყარო. ამ თვალსაზრისით ეს ხელნაწერი მეტად მნიშვნელოვან მონაპოვრად შეიძლება ჩაითვალოს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ფსალმუნისა და ბიბლიური გალობების გიორგი მთაწმინდელისეული რედაქცია ემყარება წინადროინდელ თარგმანებს და ხელახლაა შედარებული ბერძნულთან. ამ ბიბლიური წიგნების ძველ

ქართულ თარგმანებსა და გიორგისეულ რედაქციას შორის გვხვდება მთელი რიგი ტექსტობრივი განსხვავებები (შანიძე, 1960: 18).

Ath.59-ში დაცული საგალობლების თითოეულ ტროპართან არსებული მითითებების შესწავლამ ნათელყო, რომ ყველა შემთხვევაში მითითებულია ფსალმუნებისა და ბიბლიური გალობების გიორგი მთაწმინდელის წინააღმდეგობით თარგმანების ტექსტი.

ეს გარემოება ორმხრივ იმსახურებს ყურადღებას: ამ ბიბლიური წიგნების ძველი ქართული თარგმანების ტექსტის დადგენისა და გიორგი მთაწმინდელის მუშაობის ეტაპების შესწავლის თვალსაზრისით. ირკვევა საინტერესო გარემოება: „მარხვანის“ I - მოკლე რედაქციის შედგენისას გიორგი მთაწმინდელს, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ არ ჰქონდა თარგმნილი ფსალმუნები და ბიბლიური გალობები.

დასკვნა. „მარხვანზე“, როგორც გამორჩეული მნიშვნელობის კრებულზე, გიორგი მთაწმინდელს მუშაობა დაუწყია ათონზე, მთარგმნელობითი მოღვაწეობის დასაწყისში. Paris. Georg. 5-ში დაცულ ავტოგრაფული მნიშვნელობის ვრცელ კრებულს, როგორც ირკვევა, წინ უძღოდა გიორგისავე რედაქციის მოკლე, Ath.59-ის ტიპის კრებული. „მარხვანის“ ამ მოკლე რედაქციის შედგენისას, გიორგი მთაწმინდელს, როგორც ირკვევა, ჯერ კიდევ არ ჰქონდა თარგმნილი ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანი“, ფსალმუნები და ბიბლიური გალობები. ამ კრებულის პირვანდებლობაზე მიუთითებს „მცირე დოქსოლოგიის“ ელემენტების სისტემატური აღნიშვნა, აგრეთვე მითითებები ბიბლიურ გალობებზე. „მარხვანის“ ამ რედაქციისათვის ჯერ კიდევ არაა დამახასიათებელი „წარდგომანის“ ტიპის საგალობლების სისტემატური გამოყენება.

„მარხვანის“ ეს რედაქცია, ამ კრებულის შემცველ სხვა ხელნაწერებთან შედარებით, გაცილებით მოკლეა. ამავე დროს, Ath.59-ის ტიპის „მარხვანში“ ძირითადი ჰიმნოგრაფიული რეპერტუარი შესულია ახალი - გიორგი ათონელის რედაქციით.

ამ ახალი გარემოებების გამოვლენამ განაპირობა ამ ათონური ხელნაწერის სრულად გადმოწერის და პუბლიკაციის აუცილებლობა, რასაც მომავლისთვის ვგეგმავთ.

გამოყენებული ლიტერატურა

ათონური კოლექციის ქართული ხელნაწერი - *Ath. 59*

დიდი სუნაქსარი. (2017). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მანანა დოლაქიძემ და დალი ჩიტუნაშვილმა. თბილისი.

თაყაიშვილი, ე. (1933). *პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები*. პარიზი.

მეტრეველი, ე. (1971). *ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი*. თბილისი.

პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერი - *Paris. Georg. 5*.

შანიძე, მ. (1960). *ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები*. თბილისი.

ხაჩიძე, ლ. (1987). *იოანე მინჩხის პოეზია*. თბილისი.

ჯღამაია, ლ. (1966). *XI საუკუნის ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან (გიორგი მთაწმინდელის „თუენი“)*. საკანდიდატო დისერტაცია. თბილისი.

Blake, R. (1931). *Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont*

Athos. Paris.

Τριῳδιον. (1879). Rome.

Τριῳδιον. (1975). Αθήνα.

Wellesz, E. (1980). *A History of Byzantine Music and Hymnography*. Oxford.

REFERENCES

- didi svinaksari [Great Synaxarium]*. (2017). Text and apparatus prepared by Manana Dolakidze and Dali Chitunashvili. Tbilisi.
- taqaishvili, e. (1933). *p'arizis natsionaluri bibliotek'is kartuli khelnats'erebi [Georgian Manuscripts of National Library in Paris]*. Paris.
- met'reveli, e. (1971). *dzlisp'irni da ghmrtismshoblisani [Hirmoi and Theotokia]*. Tbilisi.
- shanidze, m. (1960). *psalmunis dzveli kartuli redaktsiebi [Old Georgian Redactions of "Psalter"]*. Tbilisi.
- khachidze, l. (1987). *ioane minchkhis p'oezia [Poetry of Ioanne Minchki]*. Tbilisi.
- jghamaia, l. (1966). *XI sauk'unis kartuli himnografiis ist'oriidan (giorgi mtats'midelis "tueni") [From the History of 11th Century Georgian Hymnography ("Menaion" under George the Athonite's the Redaction)]*. sak'andidat'o disert'atsia [Thesis for a candidate's degree]. Tbilisi.
- Blake, R. (1931). *Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos*. Paris.
- Georgian manuscript from the Athonite collection - *Ath. 59*.
- Georgian manuscript from the National Library of Paris - *Paris. Georg. 5*.
- Triǰdion*. (1879). Rome.
- Triǰdion*. (1975). Athens.
- Wellesz, E. (1980). *A History of Byzantine Music and Hymnography*. Oxford.